

עמירה ערן

מנשיית התשוקה הנשית
לישועת השכל הגברית

הסדרה לפילוסופיה יהודית

עורך הסדרה: פרופ' אבי אלקיים

חברי המערכת:

פרופ' זאב הרוי

פרופ' חנוך בן-פזי

עמירה ערן

מנשיית התשוקה הנשית לישועת השכל הגברית

הוצאת אֶדְרָא, תל אביב

Amira Eran

From the Loss of Female Desire to the Adoption of Male Intellect

עיצוב עטיפה: אבי אלקיים

ציור העטיפה: עמירה ערן

הספר רואה אור בסיוע האיגוד העולמי למדעי היהדות, סמינר הקיבוצים ומכללת לוינסקי

מסת"ב: 8-04-7773-965-978 ISBN:

© כל הזכויות שמורות להוצאת אֶדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתינתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תש"פ – 2020

Copyright 2020 by Idra Publishing ©

Idra Press <IdraPublisher@gmail.com>

<http://idra.org.il/>

סידור, עימוד, לוחות והדפסה:

א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

לאומי, קלרי קרני לבית אלפר

תוכן העניינים

11	שלמי תודה
	פתח דבר
13	על הספר
15	שיטת הכתיבה

חלק א'

האשה כדימוי לחומר ולחשק הגופני

פרק ראשון – אהבה ושכל במחשבת ימי הביניים

19	בין אהבה לשכל
21	אהבת אלוהים השכלית
22	השכל האלוהי ותנועת האהבה
22	מבנה הקוסמוס
25	השכל הפועל
27	השכל האנושי – רחישת אהבה ורכישת דעת
27	רקע
28	תשוקת דעת: דגם השכילה האריסטוטלי
30	געגוע: דגם השכילה האפלטוני
31	נרקיסזם שכלי: דגם השכילה הניאו-אפלטוני

פרק שני – השותף הסמוי

33	השותף הסמוי
33	רקע
34	התאוה הנחותה
37	הזיקה בין העונג הגופני לבין האשה
37	רקע
37	דימוי החומר לאשה או לאם בתורתו של אפלטון
39	חומר וצורה בתאוריית ההולדה של אריסטו

פרק שלישי – אב־הטיפוס של האיש השלם

- 43 ללא אם – משליו של אבן סינא
43 רקע
43 נוסח א' של ספור סלאמאן ואבסאל
44 נוסח ב' של ספור סלאמאן ואבסאל
47 הספור על חי בן יקטאן (מאת אבן טפִיל)
50 ללא אם – משל הרמב"ם

פרק רביעי – האבטיפוס הנשי ואשה נואפת

- 55 פירושו של פילון לחטאה של האשה
58 פירושו של הרמב"ם לחטאה של האשה
61 תרומתו של אבן סינא להמשלת החומר לאשה נואפת.

פרק חמישי – הולדה גברית

- 67 דחיית ההולדה הנשית ובריאה מן ה"אין"
69 הולדה גברית על־גופית
72 הולדת הרעיונות
73 ברית המילה והולדה גברית
74 פירושו של פילון לברית המילה: ההקבלה בין האיבר הנימול ללב
79 פירושו של רח"ק לברית המילה: האב, הבן והבן האלוהי

חלק ב'

הגבר כדימוי לצורה ולחשק השכלי

פרק שישי – הערגה השכלית

- 87 אהבה עליונה
89 אפלטון והכמיהה לשלמות עליונה
91 אריסטו והאהבה המשתלמת
93 פלוטינוס והאהבה המושלמת
97 פלוטינוס ודגם ההולדה העצמית

פרק שביעי – אבן סינא: השכליות העליונה כמבוע של אהבה

- 103 הפרשנות של פלוטינוס להולדת ארוס והנביעה השכלית של אבן סינא
105 החשק השכלי והאמונה במשנתו של אבן סינא

105		חשק שכלי ואהבת אלוהים
107		ההיררכיה הקוסמית
109		ההיררכיה הקוסמית ועונג האהבה
112		עונג האהבה והעולם הבא
113		ההתדמות לאהוב
116		אהבה וידיעה במשנתו של אלעזאלי
116		סולם העלייה של המאמין והסולם הארוטי
122		העונג הרוחני והעולם הבא

פרק שמיני – ידיעה ואהבה במשנתו של הרמב"ם

125		ידיעה ואהבה בסולם הקוסמי של הרמב"ם
129		שיר השירים והעונג הרוחני
135		מימוש אישי והעולם הבא
137		החשק השכלי, ההתדמות ועשיית הטוב במשנת הרמב"ם

פרק תשיעי – חסדאי קרשקש והחשק השכלי

145		קרשקש ודגם האהבה הנוצרית
148		תפיסת האהבה של קרשקש
152		אהבת אלוהים ועבודתו
156		קרשקש ודחיקת האושר האורגני

פרק עשירי – שפינוזה והחשק השכלי

159		שפינוזה ותפיסת האהבה הניאור-אפלטונית
161		השכליות כמתודה
164		שפינוזה והאהבה השכלית
168		שפינוזה ותפיסת האהבה של אבן סינא
168		מימוש עצמי ואהבת אלוהים
170		האדקוואטיות של האהבה
172		האהבה השכלית והשאריות הנפש השכלית
174		תורת האינטואיציה והאהבה של אבן סינא וההכרה מן הסוג השלישי
177		האהבה השכלית של שפינוזה ותפיסת האהבה של קרשקש
180		שפינוזה והלידה הרוחנית

פרק אחד עשר – השחרור מן החומר והישועה השכלית

ההנאה העליונה והעונג הרוחני: מיזוג התענוג השכלי עם תענוג

העולם הבא 183

המעצור הגופני והאהבה השכלית 185

אחרית דבר 189

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים 193

מקורות משניים 195

מפתח העניינים 202

מפתח השמות 203

שלמי תודה

ספר זה מוקדש לתיאור הדחת האהבה הגשמית והארצית והאדרת האהבה הרוחנית.

אף על פי כן, אני חבה תודה עצומה לגילויים גשמיים של חביבות אנושית מחממת לב שבזכותה יוצא הספר לאור.

תודה מקרב לב להוצאת "אדרא", למנכ"לית, אורה קובלקובסקי ולפרופ' אבי אלקיים, עורך הסדרה, שסייעו בידי בתבונה, ברוחב לב ובמאור פנים. אני אסירת תודה לפרופ' זאב הרוי על הערותיו הנבונות ועל עזרתו בהתרת שאלות מוקשות.

תודה לבבית לחברתי רינה שלף על עזרתה בתרגום תוכן העניינים לאנגלית. שלמי תודה ל"איגוד העולמי למדעי היהדות" ול"סמינר הקיבוצים" על תמיכתם בהוצאת הספר.

תבוא על הברכה "מכללת לוינסקי לחינוך" על תרומתה הנדיבה. ולבסוף, תודה לבני משפחתי, אשר אהבתם, על שלל גווניה ובני גווניה, היא טעם ספר זה.

יבנה, א' כסלו, תש"ף

פתח דבר

על הספר

בספר זה אני מתארת את כוחו של ארוס, מהשתוקקות לאדם אהוב ועד השתוקקות לקירבת אלוהים, ומן הנהייה אחר ריגוש תכופ ועד הנהייה אחר האמת. אני מבקשת להראות את תהליך הזיכון והעיקור שעברה האהבה החושנית בכור ההיתוך של המחשבה הפילוסופית והדתית, עד שהופשטה כליל מסיגי הבשר, ולהט כיסופיה הופנה לאהוב מושלם.

ההשתוקקות השכלית תוארה על ידי אריסטו כחתיירה לאושר. הוא ראה במימושה את מימוש טבע האדם. העונג נתפס כבן לוויה למימוש שעלה יפה, בין אם רוצתה תשוקה גופנית ובין אם הושבעה תשוקה רוחנית. מחמת עוצמתו של העונג הגופני, ובייחוד עוצמתו של העונג המיני, הקבילו הפילוסופים והתיאולוגים בין השניים, שתהום פעורה ביניהם. העונג הגופני משתת על שיתוף, הזדקקות לאחר ותלות נואשת בו, ואילו העונג השכלי משתת על עצמיות הקיום, על אי תלות מוחלטת בזולת כלשהו ועל בדידותה של הרוח.

הספר בנוי כשני חלקים. החלק הראשון מוקדש להשתוקקות הגופנית, המזוהה עם "אשה". בחלק זה מצביע הדיון על התגייסותם של הפילוסופים והתיאולוגים שוחרי היופי העליון להעלמת שותפותה של האשה בתהליך היצירה של בן אנוש.

תחילה הוקעה המיניות. מאז גן העדן נקשרה המיניות בהמריית פי האל, בקלות דעת, בפיתוי ובהחטאה. הפרשנות התיאולוגית הדגישה את הבגידה בצו שכלי מכל וכל ואת העדפת העונג החושני האורגני והמידי. התיאולוגיה מצאה באריסטו בן ברית נאמן. הוא סיפק לה בסיס מדעי להעמקת הזיקה בין נשיות לבין גופניות בכך שיצר אנלוגיה בין החומר (כבן זוגה של הצורה) לאשה. כשהתיאולוגים קירצפו את הילוד האנושי מסימניו המבישים של החומר הם חזרו על הטיעונים שבבריאת העולם לא טימא מגע החומר את טוהר היצירה האלוהי.

החלק השני מוקדש להשתוקקות השכלית, המזוהה עם "גבר". חלק זה מצביע על הדמיון בין התענוג הגופני לתענוג השכלי, ועוקב אחר המאמץ להשתחרר

מפיתויי העונג הגשמי ומעריצות סיפוקי הגוף ולהיעתר להערצת השכל ולנוחם הוודאות הקבועה, שנושאת עמה ידיעת האמת.

הספר מראה כיצד הפך העונג השכלי בן לוויה ליצירה גברית סוליסטית, מאוהבת בבת דמותה ומשכפלת את עצמה מאב לבן. הוא חושף את תורפתו של העונג הגחמני והמיני, המעורב בשינויים אדירים שהמאיים בהם הוא הכניסה לעולם דרך ההולדה הנשית והיציאה ממנו בנשייה מוחלטת. הארוס השכלי הוא ההיבט החשוב ביותר של החלופה הגברית לצורת החיים האורגנית המוכרת לנו. ראשיתו של הקיום השכלי בערגה למימוש המהות הנוסחתית הקבועה שבכל דבר, המשכו בדבקות של השכל במושכלו והולדת הרעיונות, ואחריתו בכך שאין לו אחרית. הספר מראה שההולדה הגברית מושיעה מן המוות. היא מרפאת את תחלואי ההולדה והחולשה של העולם הזה משום שלהוויה השכלית אין תהוות, ולפיכך גם לא סוף.

הספר דן בהגותם של אבן סינא, אלעזאלי, הרמב"ם, חסדאי קרשקש ושפינוזה. להערכתו, פילוסופים אלו הם מוסרים נאמנים של המחשבה הפילוסופית הקלסית, במסעה מהערצת הידע אל הערצת השכל ומשכליות אלוהית להאלהת השכליות. וכמו בדגם הקוסמולוגי, שמהווה את השלד התיאורטי של מבנה עולמם, אף הוגים אלו הינם חלק משלשלת המסירה של ישויות שכליות, שכל אחת מהן מעבירה בתורה לשכל הבא בעקבותיה בשורה שכלית, נאמנה לעצמה. הרמב"ם משקף את תורתו השכלית של אבן סינא ואילו שפינוזה הוא סיגול שכלי של הרמב"ם, וכולם מגויסים לחילוזה של התבונה האנושית משפת הגוף ומן התלות בזמן, במקום ובבחירה אלוהית, השוללת מן השכל את בכורתו. כיוון שהשכליות האליטיסטית דנה בחומרה את הגופניות ההמונית, היא דנה לשמצה גם את הדת העממית; דת הנטועה עמוק בתוך עינוגי הגוף החושניים, למרות שדחתה את סיפוקיהם מן העולם הזה לעולם הבא. בטיעונים נקיים ולוגיים לעגה ההגות השכלית לשפת הדימויים של ההטפה הדתית ולרטוריקה החלקלקה.¹ היא תיעבה את ההמרצה לעשיית הטוב בהתניות חינוכית ובתמונות צבעוניות של הגמול והעונש, משום שראתה בהן זלוזל בכוחו של השכל לעורר אהבה והשתאות.

וכך, כשם שאט אט מתגלה שהסולם הארוטי שספר זה משרטט חופף לסולם הבגרות האישי, כך לבסוף מתבהר שהוא חופף גם לסולם הבגרות ההיסטורי.

1 ראו אלפאראבי, תַּחְצִיל אִלְסַעְאדָה, בתוך שמואל הרוי, "מקורן של המובאות מן ה'אתיקה' לאריסטו ב'מורה ו'במורה המורה'", בתוך: אבי רביצקי (עורך), מרומי לירושלים – ספר הזיכרון ל"ב סרמוניטה, (=מחקרי ירושלים במחשבת ישראל 14 [1998]) ירושלים תשנ"ח, עמ' 87-102, נספח.

וכמו שאצל האדם הפרטי, השחרור מהעונג הגופני ומהערצת העונג השכלי מתואמים עם הבגרות הכרונולוגית (רק בערוב ימיו הוא מסוגל להשליך אחור את עינוגי הגוף ולהשליך את יהבו על ישועת השכל העירום והמופשט מכל), כך גם לגבי הכלל האנושי, שכלול השכליות הביא לנטישת הדת ולחילון. ההוגים שספר זה דן בתפיסת האהבה השכלית שלהם מסמנים את האבולוציה הרעיונית הזו, שראשיתה בלב ימי הביניים וסופה בפאתי הזמן החדש. אבן סינא מתרגם את הדת הפולחנית לשפתה של דת שכלית ותכליתית; הרמב"ם, שהגותו ספוגה ברוחו של אבן סינא, כבר מבחין הבחנה ברורה בין הרובד השכלי-פילוסופי (העליון) לרובד התפקודי והמעשי (ההמוני, התחתון) ואילו אצל שפינוזה, תופסת התפעמות שכלית את מקומה של הדת הפולחנית.² ואולם, מעשה שטן; המירוק הקדחתני מסיאובו של החומר גרם בסופו של דבר לא רק להדרת האשה מן השיח והשיג של בעלי השכל. הוא הביא גם להתרחקות מהדת ההיסטורית בלבושה המסורתי והפולחני.

שיטת הכתיבה

הספר כולל הבאות רבות מהחיבורים במקור. רוב הטקסטים ששפתם במקור היא ערבית, הובאו בתרגום שלי. בתרגומי מן הערבית לעברית של דברי אבן סינא ואלעזאלי ובתרגומי אחרים העדפתי את הבהירות על פני העקביות. לעיתים, כשהיו תחת ידי תרגומים אחדים לאותו החיבור – כמו התרגומים למורה נבוכים של הרמב"ם, התרגומים לספרו של אריסטו, על הנפש, התרגומים לחיבורו של אפלטון, המשתה והתרגום לתורת המידות של שפינוזה – הפניתי לנוסח התרגום ההולם ביותר את רוח הדיון שבו הוא נתון.

2 ראו: מנחם לורברבוים, פוליטיקה וגבולות ההלכה, ירושלים תשס"ו (2005), עמ' 167-170.